

lar ve el-Melikü'n-Nâsır'ın oğlu el-Melikü'l-Kâmil I. Şâban'ın saltanatı sırasında isyan ettiler (1345). İsyan sonunda Şâban azledildi ve yerine kardeşi el-Melikü'l-Muzaffer I. Hâccî geçirildi. Hâccî, Türk grubunun nüfuzunu kırmak için Burcîler'e dayandıysa da kısa bir süre sonra öldürüldü ve Türk grubunun da desteğiyle kardeşi el-Melikü'n-Nâsır Hassan sultan ilân edildi (1347). Böylece Burcîler'in durumu yeniden kötüleşti. Türk memlüklerinin reisi Yelboğa'nın faaliyetleri sonucu, onun güçlü emîrlerinden ve aslen Çerkez olan Berkuk'a saltanat yolu açıldı. Bu aynı zamanda Burcî memlüklerinin de yeniden toparlanmaları ve saltanata hâkim olmaları demekti. Bundan dolayı Berkuk, el-Memâlikü'l-Burciyye (el-Memâlikü'l-Çerâkî) devletinin kurucusu oldu (1382). Burcî memlüklerinin hâkimiyeti Mısır'ın 1517'de Osmanlılar tarafından alınmasına kadar sürdü.

BİBLİYOGRAFYA :

Makrizî, *el-Hıta*, II, 213; a.mlf., *Kitâbü's-Sûlûk*, I, 756, 805, 822, 875-876; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, VIII, 19-20, 243, 260-265; İbn İyâs, *Bedâ'î'ü'z-zühûr*, I/1, s. 362, 365, 371, 381-382, 384, 398-401; M. C. Şehabeddin Tekindağ, *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı* (XIV. Yüzyıl Mısır Tarihine Dair Araştırmalar), İstanbul 1961, s. 32 vd.; a.mlf., "Memlûk Sultanlığı Tarihine Toplu Bir Bakış", *TD*, XXV (1971), s. 13 vd.; Hitti, *İslâm Tarihi*, IV, 1087 vd., 1118, 1120, 1125-1126; K. Yaşar Kopraran, "Mısır Memlûkleri (1250-1517), Mısır'da Memlûk Devleti'nin Kuruluşu", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul 1987, VI, 500-540; M. Sobernheim, "Berkuk", *İA*, II, 555-556; G. Wiet, "Barçûk", *El²* (İng.), I, 1050-1051; D. Ayalon, "Burdjiyya", *a.e.*, I, 1324-1325.

KÂZİM YAŞAR KOPRAMAN

BURCKHARDT, Johann Ludwig

(1784-1817)

İsviçreli müsteşrik ve seyyah.

24 Kasım 1784'te Lozan'da doğdu. Leipzig ve Göttingen'de şarkiyat araştırmaları dalında uzmanlaştıktan sonra 1806'da İngiltere'ye giderek Londra ve Cambridge'de eğitim gördü ve Arapça öğrendi. O sıralarda İngiliz uyruğuna geçti ve adı John Lewis Burckhardt şeklinde söylenmeye başlandı.

1809 yılı başlarında, merkezi Londra'da bulunan Afrika Cemiyeti (Association for Promoting the Discovery of the Interior Parts of Africa) tarafından, kuzey yolunu takip ederek Fizan üzerinden Sahrâ'nın güney bölgelerine ulaşacak şekilde bir keşif gezisine çıkmakla görevlendirildi

ve önce bu zorlu geziyi başarabilmesi için şart olan müslüman kimliğini ve iyi bir Arapça pratiğini edinmesi amacıyla Suriye'ye gönderildi. Bu yolculuğu sırasında uğradığı Malta'da (Nisan 1809) Suriyeli bir tüccar kisvesine bürünerek Şeyh İbrâhim b. Abdullah eş-Şâmî adını aldı. Halep'te bir müddet Kur'an ve fıkıh dersleri aldıktan sonra 1811'de, Tedmür-Ba'lebek - Şam - Lübnan - Havran - Safed - Taberiye - Nâsıra - Beyt Şeyân yoluyla, o tarihe kadar Avrupalılar tarafından ziyaret edilmemiş olan antik Petra harabelerine (bugün Ürdün'de el-Betrâ) ulaştı. Burada önemli arkeolojik keşiflerde bulunduktan sonra yoluna devam ederek Kahire'ye vardı (1812). Asıl maksadı olan Sahrâ seferini gerçekleştirebileceği güvenilir bir kervan bulamayınca Nil vadisini takip ederek hac yolculuğuna çıktı (1814). Bu yolculuğu sırasında, taştan yapılmış tapınakların en etkileyicisi olarak nitelenen büyük Mısır tapınağı Ebû Simbel'i keşfetti; ayrıca yolu üzerindeki Nübye ve Kuzey Sudan'da incelemelerde bulundu. Tâif'e vardığında Mehmed Ali Paşa ile görüşen ve bu esnada paşanın yanındaki İstanbul Kadısı Sâdık Efendi tarafından akaid, tefsir ve fıkıh konularındaki bilgisi sinanan Burckhardt verdiği doyurucu cevaplarla şüpheleri giderdi. Daha sonra Mekke'de üç ay kalarak Medine-Süveyş yoluyla tekrar Kahire'ye döndü (Haziran 1815). Artık kendisi için çok önemli olan "hacı" lakabı ile birlikte Mekke ve Medine'ye giren ilk Avrupalı olma şerefini de kazanmıştı. Hac sırasında karşılaştığı Afrikalı hacılardan, Nil vadisi yoluyla Kordofan-Dârfür-Batı Sudan üzerinden Güney Sahrâ'ya uzanan kervan yolunun varlığını öğrendi. Bu arada yine ilk defa güvenilir bir Akabe körfezi haritası hazırladı; daha sonra Sinâ'yı ziyaret etti (Haziran 1816) ve aynı yıl içinde Kahire'ye dönerek Sahrâ seferinin hazırlıklarına başladı. Ancak Nisan 1817'de dizanteriye yakalanarak 16 Zilhicce 1232'de (27 Ekim 1817) öldü. Üçü de mezar taşından alıntı yapmakla beraber Ziriklî ve Akikî vefat tarihi olarak 16 Zilhicce'yi, Bosworth ise 6 Zilhicce'yi vermektedir. Cebertî'nin, Zilhicce'nin 10'unu takip eden günlerde Burckhardt ile birlikte yeni bulunan bazı eski Mısır eserlerini görmek üzere İngiltere konsolosu Salt'ın evine gittiğini kaydetmesinden birinci tarihin doğru olduğu anlaşılmaktadır. Kendi isteği üzerine İslâmî âdetlere uygun bir cenaze merasimiyle defnedilen Burckhardt'ın kabri Hü-

seyniye bölgesinin doğu kısmında yer alan Bâbünnasr Kabristanı'ndaki bir tepede üzerindedir. 1841'de Afrika Cemiyeti tarafından üzerine hücre şeklinde bir türbe yaptırılan kabir bazı Mısır rehberlerinde de kaydedilmiştir.

Hacca gitmesi, müslüman bir kadınla evlenmesi, müslüman ismi alıp İslâmî âdetlere göre giyinmesi ve yine İslâmî âdetlere göre defnedilmek istemesi yanında mezar taşında yer alan hürmet dolu ifadeler vb. gibi işaretlere bakarak Burckhardt'ın müslüman olduğuna hükmedilebilir. Bâbünnasr bölgesindeki bir yere ona izâfeten "el-Müslimânî" isminin verilmesi de Kahireliler arasında onun müslüman olarak kabul edilmesinin belirtisi ve hâlâ süregelen saygınlığının bir göstergesidir. Ancak onun gerçek dinî inancı konusunda herhangi bir hükme varamamış olan bazı müsteşrikler yanında bütün bunları ideali ve görevi olan Sahrâ seferini gerçekleştirebilmek için güvenilir bir müslüman imajı yaratmak gayesiyle yaptığını, zira daha önce çok mahdud sayıda Avrupalı'nın nüfuz edebildiği ve birçoğunun hayatını kaybettiği bu tehlikeli bölgelerde seyahat edebilmek için ister istemez yerli halka dost görünmek zorunda olduğunu ileri sürerler de bulunmaktadır.

Eserleri. Değerli eserlerden oluşan zengin Arapça yazmaları koleksiyonunu Cambridge Üniversitesi'ne bağışlayan Burckhardt'ın 1809'un başlarından ölümüne kadar hizmet verdiği Afrika Cemiyeti tarafından yayımlanan eserleri şunlardır: 1. *Travels in Nubia* (London 1819, 1822). Avrupalılar'ın Kuzey Sudan ve Sennâr bölgelerinde yaşayan Araplar hakkında yazdıkları eserlerin ilklerinden olup bazı biyografik incelemeleri de ihtiva etmektedir. 2. *Travels in Arabia* (London 1829, 1968; Weimar 1830). Arabistan'a hac için gittiğinde gezdiği Cidde, Tâif, Mekke, Medine ve Yenbû'daki izlenimlerini an-

Johann
Ludwig
Burckhardt

lattığı bir seyahatnâmedir. 3. *Notes on the Bedouins and the Wahabys* (London 1831; Weimar 1831; Paris 1835). Arabistan'da bulunduğu sırada aralarında yaşadığı ve merkezlerini ziyaret ettiği Vehhâbîler ile bedevîlerin siyasi, iktisadi, askerî ve içtimâî durumlarıyla ilgili gözlem ve izlenimlerini derlediği iki ciltlik bir eserdir. 4. *Mecmû'a mine'l-emşâli'l-'Arabiyye*. Arapça olarak hazırladığı bu eser İngilizce'ye (*Arabic Proverbs or the Manners and Customs of the Modern Egyptians*, London 1830, şerhiyle birlikte), Almanca'ya (Weimar 1834) ve diğer bazı Batı dillerine tercüme edilmiştir. 5. *Travels in Syria and the Holy Land* (London 1822).

BİBLİYOGRAFYA :

Cebertî, 'Acâ'ibü'l-âşâr, IV, 284; Ebû'l-Kâsım Sehâb, *Ferheng-i Hâverşinâsân*, Tahran 1317, s. 83-84; Serkîs, *Mu'cem*, I, 601; Ziriklî, *el-A'âm*, IX, 349-350; Cevad Ali, *el-Mufaşşal*, I, 125; Muhammed Saîd eş-Sa'fî, "Kitâbü Bürkârdt ke-maşdarin târîhiyyin ve iktisâdiyyin li'd-devletis-Su'ûdiyyeti'l-ûlâ", *Meşâdiru târîhi'l-Cezîretî'l-'Arabiyye*, Riyad 1399/1979, II, 453-463; Necib el-Akikî, *el-Müsteşrikûn*, Kahire 1980, II, 52; Mîşâl Cühâ, *ed-Dirâsâtü'l-'Arabiyye ve'l-İslâmiyye ft Ürubbâ*, Beyrut 1982, s. 35; W. H. Behn, *Index Islamicus 1665-1905*, Millersville 1989, s. 60, 153, 425, 431, 443, 446, 447, 459; C. E. Bosworth, "The Tomb in Cairo of John Lewis Burckhardt", *JSS*, XVIII (1973), s. 259-266; "Burckhardt", *Gr.E*, VIII, 444; Robert L. Hess, "Burckhardt Johann Ludwig", *EAm.*, IV, 783; Rânâ İhsan ilâhî, "Burckhardt", *UDMİ*, IV/1, s. 435-436; D. Middleton, "Burckhardt, Johann Ludwig", *EBR.*, IV, 419; M. Aavi-Yonah, "Burckhardt, Johann Ludwig", *EJd.*, IV (1982), s.1509.

CENGİZ KALLEK

BURÇ

Kale bedenleri üzerinde
bir kısmı beden duvarlarının
dışına taşacak şekilde inşa edilen
savunma kuleleri
(bk. KALE).

BURÇ

(البرج)

Güneşin bir yılda takip ettiği düşünülen
yörüngenin içlerinden geçtiği
belli sembollerle gösterilen
on iki takımyıldızdan her biri.

Burç (çoğulu burûc ve ebrâc) sözlükte "güzel olmak, örtülerinden sıyrılmak, yükselerek görünürlük olmak" mânalarına gelen berec kökünden Arapça bir isimdir. Gökteki burçlar yükselmeleri, görünür olmaları veya açığa çıkmalarından ötürü bu adı aldıkları gibi surlarla çevrili bir şehrin veya sarayın kuleleriyle bir kale-

nin yüksek ve stratejik mevzileri de aynı sebeplerden burç olarak adlandırılmıştır.

İslâm Öncesi. Burçla ilgili en erken tarihî bilgilere, Sumerler'e ait çivi yazılı metinlerde muğlak bir şekilde rastlanmaktadır. Bununla birlikte Ön Asya'da buna ait sistemli bilgiler, milâttan önce II. binyıldan itibaren yazılan Akkadca, Elamca ve Hititçe metinlerde göze çarpmaktadır. Ninova'da (Ninive) Asurlular'a ait kral kütüphanesinde ele geçirilen metinler, Tanrı Marduk'un yörüngesi nasıl on iki burca böldüğünü anlatır. Ancak milâttan önce I. binyıldan itibaren tam olarak ele geçen Asur-Bâbil burç isimleri şöyledir (Brown, s. 180): Kusarikku (Koç), Alpu (Boğa), Tuâmu rabûti (İkizler), Pulukku (Yengeç olmalı), Arû (Aslan), Siru (Başak), Zibânitu (Pençe, tam bilinmiyor), Akrabu (Akrep), Qastu (Ok), Saha (Keçi, tam bilinmiyor), Kâ (Kova olmalı), Nunu (Balık). Daha erken devirlere ait metinlerde adları tam olarak tesbit edilemeyen bu burçların yılın belli dönemlerinde sabit bir yörünge boyunca hareket ettiğine ve bu hareketlerinin yeryüzündeki hayatı etkilediğine inanılırdı. Mezopotamya geleneğinde gök cisimlerinin tanrı olarak kabul edilmesi ile bu inanç arasında yakın bir ilişki mevcuttur. Buna göre insanlar hangi burcun altında doğarlarsa o burcun tanrısının etkisi ve himayesinde olurlardı. Meselâ Akrep döneminde doğanlar en kızgın ilâhların hâkimiyetinde oldukları için tehlikeli insanlardı. Boğa döneminde doğanlar ise savaş tanrılarının himayesinde bulunduklarından iyi birer savaşçı özelliği taşırlardı. Mısır'da Helenistik döneme kadar burçlarla ilgili herhangi bir kayda rastlanmamış, orta krallık döneminde ise "dekan" adı verilen değişik bir burç sistemi ortaya çıkmıştır.

Burçların insan üzerine yaptığı etki hakkında en ayrıntılı bilgiler Mezopotamya ve özellikle Asur geleneğini takip eden Yahudi-İbrânî literatüründe görülür. İbrânîce'de burç mezzolot adını alır. Eski Ahid'in çeşitli yerlerinde (Eyub, 9/9, 38/31-32; Amos, 5/8; İşaya, 13/10) burçlara atıflar vardır. Eyub ve Amos'ta zikredilen burçların Oriyon ve Ülker olması mümkündür (*IDB*, IV, 242). İbrânî literatüründe Kitâb-ı Mukaddes dışında burçlara ait en erken bilgiler, Lut gölü civarında bulunan Kumran'daki dördüncü mağarada ele geçirilen metinlerde tesbit edilmiştir. Bu fragmanlarda Mandeener'inkine benzer şekilde zodyak burçla-

rının simgeleri sıralanmıştır (*JNES*, XLVIII, 201). Yörüngenin burçlara bölünmesine ait ilk net bilgilerse Ortaçağ'lara ait *Sefer Yesirah* adlı bir kitapta ortaya çıkmıştır. Buna göre İbrânî literatüründeki on iki burcun adı şöyledir: Taleh (Koç), Shor (Boğa), Te'omim (İkizler), Sartaz (Yengeç), Aryeh (Aslan), Betullah (Başak), Mozayim (Terazi), Akrav (Akrep), Keshet (Yay), Gedi (Oğlak), Deli (Kova), Dagim (Balık). Bu burçların tekabül ettiği zaman dilimleri bugün kabul edilen sıranın aynıdır (*EJd.*, XVI, 1191).

Talmud'da burçlara ait açık seçik bir bilgi bulunmamakla birlikte yahudi bilgileri insanın belli bir burç altında doğduğuna ve herkesin bir semavî bedeninin (mazzal) bulunduğuna inanırlardı. Herkesin kendisini etkileyen bir yıldız vardı; aynı burç altında doğanlar mânevî açıdan akraba sayılırlardı. Yine bu telakkiye göre her burç belli bir olayı sembolize ediyordu. Meselâ yaratılış sırasındaki aydınlığı Koç, karanlığı Boğa, sekisi İkizler, evliliği Başak, insanı ise Yengeç burcu sembolize etmekteydi. Burçlar oluşturdukları dört elemana (hava, su, ateş, toprak) göre de üçerli gruplara ayrılırdı. Meselâ Balık, Akrep ve Yengeç su elemanını oluşturmaktaydı. Burçlar insanları etkilemek üzere kehanetlerde de kullanılabiliyordu, fakat bütün yahudilerin burçların kötü etkisinden uzak olduğu kabul edilirdi (*EJd.*, III, 789).

Grek dünyasında burçlara ilk defa temas eden Homeros'tur. Milâttan önce IV. yüzyılda yaşayan Grek matematikçisi Eudoxus kırk dört burç adı sayar, Ptolemy (m.s. 100-178) ise kırk sekiz burç sıralar. Akrep'de kullanılan ve çoğu hayvanlara ait olan burç adları geleneksel olarak Hipparchus'a (m.s. I. yüzyıl) atfedilir. Bugün kullanıldığı şekliyle on iki burç adı ise Latin literatüründe ortaya çıkmıştır. Greko-Romen astrolojisine göre on iki burç on iki "hâne" oluşturmakta ve her hâne insanın belli bir yönünü etkilemektedir. Buna göre Koç burcu beden ve kişiliği, Boğa zenginliği, İkizler bilgi ve ifade gücünü, Yengeç sadakati, dehayı ve merak güdüsünü, Aslan soy, zevk ve hayalciliği, Başak sağlığı ve görev bilinci, Terazi evlilik ve ortaklık duygusunu, Akrep yeniden doğum ve ölümü, Yay ideolojiyi ve başka ülkelere merakı, Oğlak meslek ve statüyü, Kova umut ve dostluğu, Balık sınırlama ve kuşatma güdüsünü etkiliyordu.

Hinduizm'de nakşatra denilen yirmi sekiz burç vardır. Burçlar Hindü litera-